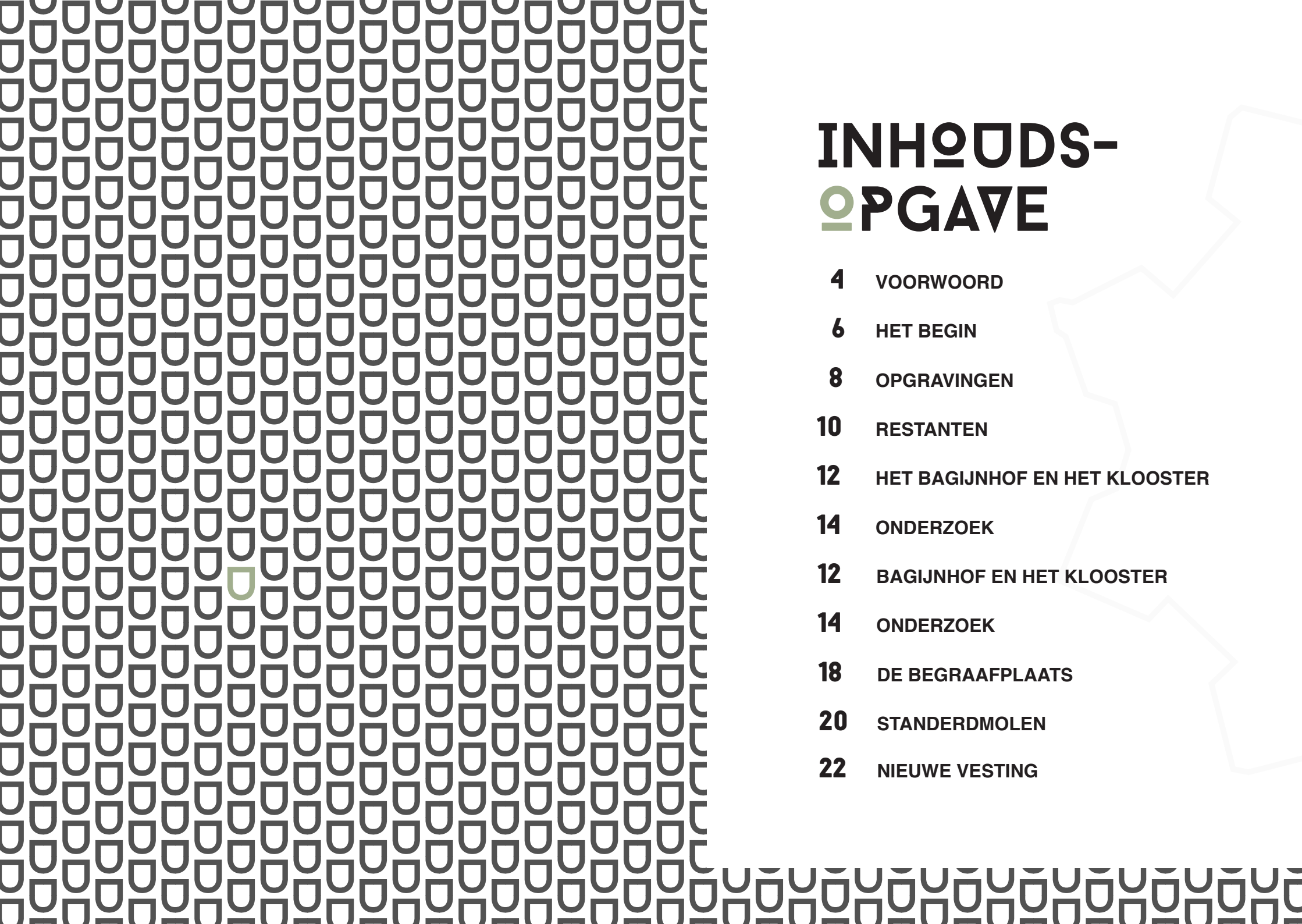

HELDEN VAN
GORKUM

IN DE TIJD MET
EN HELDEN VE
ERLEDEN VAN R
VROEGER WAS

TERUG IN DE TIJD

INHOUDS- OPGAVE

- 4** VOORWOORD
- 6** HET BEGIN
- 8** OPGRAVINGEN
- 10** RESTANTEN
- 12** HET BAGIJNHOF EN HET KLOOSTER
- 14** ONDERZOEK
- 12** BAGIJNHOF EN HET KLOOSTER
- 14** ONDERZOEK
- 18** DE BEGRAAFPLAATS
- 20** STANDERDMOLEN
- 22** NIEUWE VESTING

VOORWOORD

HELD VAN VROEGER

De historie van Helden van Gorkum gaat eeuwen terug.
Voordat jij hier nieuwe geschiedenis gaat schrijven, nemen we
je graag even mee terug in de tijd.

Archeoloog Koert Salomons
en zijn collega's van Hollandia
archeologen deden de vondst
van hun leven op de plek waar
jij komt te wonen. Koert deed
verslag van één van de meest
bijzondere opgravingen in
Nederland. Een samenvatting

van zijn onderzoek hebben wij in
dit boekje gehad.

We wensen je veel leesplezier
en danken Koert voor de manier
waarop hij met passie voor zijn
vak alles met ons deelde.

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK
RIEP NIEUWE VRAGEN OP

"Quote Koert"

Voorstel: quote
van Koert

Voorstel:
Foto Koert

HET BEGIN

WAAROM WE ZIJN GAAN GRAVEN?

Als je straks tussen de nieuwe huizen aan de Lindeboom en Bagijnenwalstraat loopt, is bijna niet voor te stellen dat op deze plek honderden jaren geleden al geleeft werd. Toch is het zo en dat vermoedden we al toen we deze ontwikkeling startten. Dus werd Koert en zijn team gevraagd om de historie van deze nieuwbouwlocatie bloot te leggen.

HET BEGIN

In 2008 werd eerst een beknopte bureaustudie gedaan en zijn grondboringen gezet om een beeld te krijgen van de ondergrond. De naam Bagijnenwal verwijst naar de stadswal langs het middeleeuwse Bagijnhof dat omsloten werd door de Lindeboom, de Bagijnenwalstraat, de Katerstraat en de Haarstraat. In het gebied tussen de Bagijnenwalstraat en de Lindeboom kunnen overblijfselen zijn van de stadsmuur met toren, stadsgracht, een bagijnhof, pesthuis en begraafplaats.

De sloop van de woningen langs de Bagijnenwalstraat en de Lindeboom werd daarom begeleid door archeologen. Alles om ervoor te zorgen dat het bodemarchief niet werd aangetast. Toen al werd duidelijk dat er muurresten uit de late middeleeuwen of begin van de nieuwe tijd onder de grond lagen. Door de economische crisis werden de plannen voor de nieuwbouw en het onderzoek on hold gezet. In mei 2019 hervatten de archeologen het onderzoek met de aanleg van vier proefsleuven rond de plek van de nieuwbouw.

"Door op diverse plaatsen in de proefsleuven opgravingen te doen, konden we bepalen of de inhoudelijke en fysieke kwaliteiten van de vondsten het bewaren waard waren. Ook werd onderzocht of de eerdere nieuwbouw eventuele oudere sporen en vondsten had verstoord."

CONCLUSIE

Wat bleek? Ter hoogte van de voormalige 20e-eeuwse bebouwing was de ondergrond inderdaad door de recente grondsanering vergraven, maar gelukkig was nog niet alles verdwenen. Tijdens het proefsleuvenonderzoek herkenden de archeologen ten minste zeven structuren: de stadsmuur, vier woonhuizen (pesthuis niet uitgesloten), een kademuur en de gedempte stadsgracht. Ook werd in het noordelijk deel de ligging van een leerlooierij bepaald.

DAT ROEPT VRAGEN OP

De woningen kunnen in verband gebracht worden met een klooster, dat in de volksmond het begijnhof wordt genoemd. Van dit klooster zijn weinig gegevens bekend. Het is daarom niet duidelijk of het klooster aangelegd is op basis van een vooraf opgesteld plan, of dat het klooster een samenvoeging is van bestaande (begijn)woningen. Ook over de ontwikkeling van de laatmiddeleeuwse verdedigingsmuur rondom de stad bestaat geen eenduidig beeld. Op verschillende plaatsen in Gorinchem is de stadsmuur aangetroffen en telkens gaf het archeologisch onderzoek andere inzichten en riep het nieuwe vragen op.

DIT KRIJGT EEN VERVOLG

Kortom, er was volop aanleiding om deze vindplaats als behoudenswaardig te beschouwen en om vervolgonderzoek te laten plaatsvinden. Met uitzondering van de leerlooierij bleek voor het noordelijk deel te weinig kwaliteit aanwezig om daar verder te onderzoeken. In juni 2020 heeft Hollandia archeologen de laatste fase

van het archeologisch onderzoek aan de Bagijnenwalstraat uitgevoerd.

WONEN OP HISTORISCHE GROND

Het kloosterterrein en de laatmiddeleeuwse stadsverdediging zijn bewaard gebleven en zijn afgedekt met gezeefde grond. Het archeologisch onderzoek heeft daardoor niet alleen een bijzonder verhaal opgeleverd, ook de fysieke resten konden bewaard blijven. Hierdoor kunnen de toekomstige bewoners van de Helden van Gorkum vertellen dat het klooster en de stadsmuur nog onder hun voeten liggen.

OPGRAVINGEN

EN WAT IS ER DAN GEVONDEN?

Nu je weet hoe het proces rondom de opgravingen verlopen is, ben je vast nieuwsgierig wat er dan zoal gevonden is. Dat vertellen we je met plezier. Want door het werk van Koert is er nog meer over de historie van Gorinchem bekend geworden en dat delen we graag met jou!

RESTANTEN

RESTANT VAN DE STADSMUUR

Waar straks de 8 eengezinswoningen aan de Bagijnenwalstraat staan, is een deel van de fundering van de stadsmuur aangetroffen. De stadsmuur lag ongeveer in het midden van het bouwblok en boog af naar het zuidwesten richting de Oude Lombardstraat en basisschool De Tweemaster. Op de plaats waar de stadsmuur afboog, stond een toren. Van de stadsmuur en de toren werd 21 meter vrijgelegd, zodat bouwhistoricus Hein Hundertmark de details van de muur in kaart kon brengen.

“Door de aanvullende waardestelling kon in een vroeg stadium na worden gedacht over het fysiek behouden van de resten. In goed overleg met Van Wijnen/ Epicurus werd het palenplan aangepast, zodat deze buiten de toren en stadsmuur vielen. Onder de huizen bevindt zich dus nog een voornaam deel van de laatmiddeleeuwse stadsverdediging.”

DE VORM VAN DE TOREN LAAT ZICH ALLEEN RADEN

Van de toren is alleen de achterkant bewaard gebleven, waardoor de oorspronkelijke vorm niet kon worden vastgesteld. Zeer waarschijnlijk had de toren een D-vorm of de vorm van een hoefijzer. Vermoedelijk is de voorzijde van de toren gesloopt in de late 16e eeuw. Toen werden de nieuwe vestigingwerken rondom Gorinchem aangelegd.

Uit het proefsleuvenonderzoek blijkt dat de toren als eerste was gebouwd. De stadsmuur aan de oostelijke zijde werd daar later op aangesloten. Pas tijdens

de archeologische opgraving werd bekend dat aan de westzijde van de toren de schildmuur was weggebroken. Alleen twee poeren voor de spaarbogen waren bewaard. Of de stadsmuur aan de westelijke zijde net als aan de oostelijke zijde naar de toren toe was gebouwd, kon niet worden bepaald.

Van wanneer de stadsmuur en muurtoren dateren, kon niet worden achterhaald. De formaten van de bakstenen en de relatieve ouderdom geven de indruk dat de verdedigingswerken in dit deel van de stad uit de (vroeg) 14e eeuw stamt, nog voor het verkrijgen van stadsrechten in 1382.

HET BAGIJNHOF EN HET KLOOSTER

In een vroege stadsbeschrijving uit de 17e eeuw van Gorinchem stond dat aan de Haarstraat een bagijnhof lag. Cornelis van Zomerén voegde daar in 1755 aan toe dat hij een handgeschreven boekje had van een in Gorinchem woonachtige bagijn. Dat was een ongehuwde vrouw of weduwe. In het boekje stonden de Wetten en Regels der Bagynen. Als je het terugleest krijg je een indruk van de omgangsvormen tussen de bagijnen onderling en ten aanzien van nieuw ingetreden vrouwen. Zo stond er: 'Teder Zuster die op het Hoff ontvangen word, zal van een goed Bedde, met zyn toebehoren moeten voorzien zyn; ook eerlyk en wel gekleèd zyn, na de wyze en ordonnantien der Zusteren.'

In diezelfde stadsbeschrijving liet Van Zomerén weten dat in een geheel oud handschrift het volgende stond vermeld: 'In dit Bagyne-hoff ook hebben gewoond, eenige Nonnen van St. Augustinus order, Magdalena Zusters genaamd, en ware opgeslote Nonnen, dit vind ik nergens anders vermeld.'

Mogelijk wordt hiermee bedoeld dat uit het Bagijnhof een klooster is voortgekomen, die werd bewoond door Magdalena-zusters en volgens de regels van de kerkvader St. Augustinus leefden. Een andere mogelijkheid is dat er een Bagijnhof én een klooster tussen de Haarstraat, Katerstraat, Bagijnenwalstraat en Lindeboom lag.

ALDUS VAN DER DONK

Wanneer het klooster is gesticht, komt uit de historische bronnen niet naar voren. Geboren en getogen Gorkumer, Van der Donk (1949), suggereert dat dit ergens na het vertrek is van de weduwe Else van het Bagijnhof in 1401. Zij verliet het Bagijnhof wegens het gebrek aan strenge regels. Op 10 november 1475 wordt in een akte beschreven dat 'de zusteren Sincte Nyklaes en Sincte Maria Magdalena in de Haarstraat, een huis en erf in de Molenstraat bezaten.' In de periode tussen 1401-1475 zou het klooster gesticht moeten zijn.

Het klooster bevond zich ten zuiden van de Bagijnenhofkerk, die in 1401 was voltooid en in 1422 op verzoek van Jacoba van Beijeren, Gravin van Holland, door bisschop Frederik

van Blankenheim wordt verheven tot parochiekerk. Voor Van der Donk is het aannemelijk dat de zusters van het klooster een eigen kapel hadden en niet naar de parochiekerk gingen. In 1517 was er een brouwerij aan het klooster verbonden, waarvan het bier in de stad werd verkocht.

In 1564 verkeerde het klooster in armoede. Aan koning Philips II wordt toestemming gevraagd om goederen te verkopen, zodat aan de schulden en verschuldigde rente kan worden voldaan. Dit wordt gegund, maar enkele jaren later wordt het klooster tijdens de beeldenstorm geplunderd. Ook in 1572 wordt het klooster nogmaals leeggeroofd. De zusters waren toen al gevlucht, waarna het aan het einde van de 16e eeuw werd ontmanteld.

ONDERZOEK

TIJD OM OP ONDERZOEK TE GAAN

Door de archeologische opgraving werd duidelijk dat de meeste vrijgelegde funderingen van gebouwen onderdeel zijn van een 15e-eeuws kloostercomplex. Een uitzondering hierop zijn de in het zuidelijk deel aangetroffen resten van een woning. Deze woning met het erf was destijds eigendom van Johannes Boekholt, die voor zijn beroep logementhouder was.

Bij de opgraving zijn eerst de resten van deze 18e/19e-eeuwse woning opnieuw opgezocht en vrijwel volledig blootgelegd. Voor de fundering en kelder van de woning had men veel bakstenen hergebruikt. De zuidelijke gevelfundering van de 18e/19e-eeuwse woning van Boekholt stond op een ouder muurwerk, waarvan op basis van de toegepaste bakstenen wordt vermoed dat deze ook bij het kloostercomplex hoorde. Helaas bleef de vondst van dit gebouw beperkt tot een enkele muurfundering. Er zijn geen gegevens bekend over

de breedte van het gebouw en wat de functie precies was binnen het klooster. Gaandeweg kwamen steeds meer laatmiddeleeuwse muren en vloeren tevoorschijn. Het bleek een aaneengesloten complex van gebouwen te zijn. Het kloostercomplex kon over een totale lengte van 35 meter worden vrij gegraven. Het complex bleek uit twee gebouwen te bestaan die waarschijnlijk binnen een periode van 10 jaar na elkaar zijn gebouwd.

HET VOORSTE GEBOUW

Het voorste gebouw aan de Lindeboom was als eerste aangelegd. In de tussenmuur tussen de twee ruimtes van het klooster was de haardplaats ingemetseld. Op een gegeven moment raakte de oorspronkelijke haard in onbruik en werd hier haaks op een tweede haardplaats aangebracht. De tweede ruimte in het voorste kloostergebouw wordt voorlopig als verwarmde zaal geïnterpreteerd. Eventueel kon deze ruimte, vanwege de ligging tot de keuken, gebruikt zijn geweest als gemeenschappelijke eetzaal of refter. Hier kwamen de kloosterlingen bij elkaar voor de gezamenlijke dis. In de ruimte werden enkele scherven van kommen en van schenkkannen aangetroffen, die de functie als gemeenschappelijke ruimte ondersteunden.

“Het formaat en de kleur van de baksteen zegt de archeologen veel over de tijd waarin iets gebouwd is.”

HET ACHTERSTE GEBOUW

Het achterste gebouw had ook twee ruimtes, die door een tussenmuur van elkaar waren gescheiden. De verschillende vloerniveaus duiden op herstel vanwege het langdurige gebruik of verzakking van het gebouw en problemen met optrekkend vocht. Aanwijzingen dat de twee ruimtes als warme en koude keuken werden gebruikt, waren de oven in de westelijke ruimte en in de oostelijk gelegen ruimte de restanten van keukenblok en bak en een langs de vloer gelegen goot om water af te voeren. Door het formaat van de baksteen zou de oven in een latere fase in de ruimte gezet zijn.

EEN KIJKJE IN DE KEUKEN VAN VROEGER

In de koude keuken werden vlees en groente bereid of ingemaakt. Er was een rechthoekig blok van bepleisterde bakstenen met aan de onderzijde twee spaarbogen. Dit was vermoedelijk een keukenblok. In de ruimte bevond zich ook een verhoogde bakstenen bak waarin potten konden staan of waarin voedsel kon worden bereid. De bak had aan de onderzijde rode en zwarte plavuizen. Rondom de vloer bevond zich nog een goot, die naar buiten toe afwaterde door een gat in de zijgevel.

BINNENPLAATS MET WATERPUT

Een opvallende constatering van de bouwhistoricus was dat de zuidelijke zijgevel van het achterste gebouw 10 cm dikker was. Hier hield men mogelijk bij de bouw rekening met een aanbouw, men kan dan denken aan een kloostergang rondom het pandhof (binnenplaats). Een duidelijk begrensde kloostergang werd tijdens het onderzoek niet aangetroffen. Wel bleek er nog een compleet met klinkers en natuursteen geplaveide binnenplaats aanwezig, die nu na ruim 400 jaar weer voor het eerst zichtbaar gemaakt werd. Op de binnenplaats stond een waterput van 1,30 meter breed.

DE BEGRAAFPLAATS

WEINIG RESTEN VAN DE BEGRAAFPLAATS

Bij de aanleg van De Lindeborg, het appartementencomplex naast Helden van Gorkum werd een begraafplaats gevonden ten zuiden van het Gasthuis dat in de voormalige Bagijnhofkerk was gevestigd. De kerk werd na de alteratie in de 16e eeuw als gasthuis ingenomen. Ten tijde van de parochiekerk en het latere gebruik als gasthuis werden tot 1830 overledenen ter aarde besteld.

“Er is weinig van deze begraafplaats teruggevonden.”

Waar de Helden van Gorkum komen, is zeer weinig van deze begraafplaats teruggevonden. In de geroerde bovengrond bevonden zich enkele menselijke botresten en uiteindelijk is slechts een graf aangetroffen. Het was vermoedelijk een vrouw en zij lag met haar gelaat naar

het zuidoosten gericht.

Zodoende kon de overledene de wederopstanding van Jezus aanschouwen. Aardewerkscherven bij het graf wijzen erop dat de persoon tussen 1600 en 1830 moest zijn overleden.

STANDERDMOLEN NEEMT PLAATS KLOOSTER IN

Al voor 1572, gedurende de eerste jaren van de 80-jarige oorlog, hadden de Magdalena-zusters uit angst voor plunderingen en vervolging het klooster verlaten. In de periode daarna moet al snel het klooster grotendeels zijn afgebroken. Het latere pesthuis, dat op 17e-eeuwse kaarten staat afgebeeld, kon gevestigd zijn geweest in een overgebleven groot gebouw van het klooster.

BAKSTENEN KLOOSTER HERGEBRUIKT VOOR FUNDERING MOLEN

Omstreeks 1575 werd op de gesloopte resten van het kloostercomplex een standerdmolen geplaatst ter hoogte van de achtergevel van het voorste gebouw. De molen geeft ook aan dat het terrein verder vrij was van bebouwing.

De molen werd gebruikt om koren, mout en run (voor de leerlooierijen) te malen. Voor de molenfundering had men in een kruis losse bakstenen gestapeld. De bakstenen waren vermoedelijk afkomstig van de muren van de gesloopte kloostergebouwen. Van de houten standerdmolen zijn geen resten gevonden.

MOGELIJK HEBBEN DE MOLENBOUWERS OOK DE VESTINGWERKEN GEBOUWD

Een opvallend detail in het funderingswerk is het opstapelen van de bakstenen in een waaivorm. Deze metseltechniek kwam in de late 16e eeuw voor in vestingwerken om de inslag van kanonskogels te verdelen. Het geeft wellicht aan dat de personen die betrokken waren bij de aanleg van de nieuwe vestingwerken ook de aanleg van de molenfundering deden. In 1657 werd de molen afgebroken of raakte buiten werking.

“Omstreeks 1575 werd op de gesloopte resten van het kloostercomplex een standerdmolen geplaatst”

NIEUWE VESTING

GROTERE STAD ÉN RUIMTE VOOR PRODUCTIE

In 1584 begon men met de aanleg van de vernieuwde vestingwerken, voorzien van hoge aarden wallen en vooruitstekende bolwerken en zeer brede stadsgrachten.

De modernisering was noodzakelijk door de krijgskundige ontwikkelingen tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Ook het feit dat Gorinchem als strategische plaats aan het front kwam te liggen telde mee. De nieuwe vestinguitleg bood kansen om de stad te vergroten. De stadsmuur werd geslecht en de buiten de oude stadsmuur gelegen gracht werd gefaseerd gedempt. Aangenomen wordt dat rond de 17e-18e eeuw op het aangeplempte land, tegen het bolwerk aan, een productieplaats voor wol en later leer kwam.

RESTANTEN VAN DE LEERLOOIERIJ

Tijdens het vooronderzoek werd een grote hoeveelheid stukgeslagen schedelfragmenten en hoornpitten aangetroffen van runderen. Deze botten zaten vaak nog aan de huid vast en werden tijdens het leerlooien van de huid verwijderd en klaarblijkelijk in de daarnaast gelegen gracht weggegooid. Behalve veel hoornpitten bevond zich in de grachtvulling ook afgedankt huisraad, waarvan de archeologen niet weten of deze van de leerlooiers afkomstig waren.

De gracht was beschoeid met een bakstenen kademuur. De resten hiervan werden bij het waarderend proefsleuvenonderzoek aangetroffen. Sporen van de leerlooierij waren er niet, doordat de leerlooierij destijds buiten het onderzochte gebied lag. Tijdens de archeologische opgraving kwamen de archeologen meer te weten. Het

bleek dat de leerlooierij bestond uit een eensteensbrede bakstenen fundering. Deze smalle fundering wijst op een houten gebouw. Runbakken waar de huiden in werden gelooid, waren niet meer aanwezig. Het leek er zelfs op dat de fundering van de afgebroken leerlooierij gebruikt was als beschoeiing voor een sloot. De ruimte tussen de laat-16e-eeuwse kademuur en de fundering van de leerlooierij had men halfslachtig opgevuld met losse palen, planken en bakstenen.

MEER INFORMATIE

Voor meer informatie over de archeologie in Gorinchem kun je kijken op www.archeologiegorinchem.com

TERUG

WON

V

JIJ BENT ONZE